

Osmanlı'nın 'Unutulmuş Son Diploması' Zaferi: Batum Antlaşmaları (4-8 Haziran 1918)

Enis Şahin*

Giriş

Rusya'daki 1917 Şubat ve Ekim ihtilalleri, tüm ülkede olduğu gibi, Kafkasya'da da büyük değişiklikler meydana getirdi. Şubat ihtilalinde bölgenin güneyiyle ilgili OZAKOM (Rusça Osobiy Zakavkazskiy Komitet) adı altında yeni Rus Hükümeti tarafından bir komite kuruldu ama etkili olamadı. Ancak yine de Kafkasya bölgesi Çarlık karşıtı hüviyetiyle yeni ihtilali "içtenlikle" tanıdı, hatta "ülkeyi yüzyıllardır 'milliyetler hapishanesi' olarak yöneten Çarlığı devirdiği için", onu Rusya'nın yegâne hükümeti kabul etti ve taraftarlığını yaptı. Buna karşılık başını Lenin'in çektiği ve bölgenin idari yapısında büyük değişiklikler yapan Bolşevik ihtilali Kafkasya'da asla tanınmadı. Kafkasya ve özellikle Maveraya-yı Kafkasya'daki idari birimler asıl devrimci gelişmenin Bolşevizm değil, Çarlığı deviren Şubat İhtilali olarak kabul ettiler ve merkezî Rus idaresine muhalefet başlattılar. Bu muhalefetin öncülüğünü, Tiflis merkezli ZAKAVKOM (Rusça Zakavkazskiy Komisariyata) olarak da bilinen Maveraya-yı Kafkasya Komiserliği yaptı. Komiserlik, Kafkasya'nın güneyinin üç asli milleti durumundaki Gürcü, Azeri ve Ermenilerden oluşuyordu. Federatif bir görünüm arz eden ve Gürcü Menşeviklerinin baskın olarak bulunduğu Komiserlik, başlangıçta ayrılık amacı gütmese de sonraki gelişmeler onu Rusya'dan ayrı davranmaya yöneltti. ZAKAVKOM kendisini bir hükümet olarak ilan etti ve Rusya Müessisler Meclisi'nin Bolşevikler tarafından zorla dağıtılmasını müteakiben kanun yapıcı meclisi olarak Seym'i hayata geçirdi.

Kafkasya'nın güneyindeki bu gelişmeler, komşu ülke Osmanlı Devleti/Türkiye tarafından ilgiyle izlendi. Zira Rusya'daki hadiseler, Cihan Harbi sırasındaki gelişmeler nedeniyle en çok Türkiye'yi ilgilendiriyordu. Türkiye savaş sırasında pek çok toprağını Rusya'ya kaptırmıştı. Rusya'nın ihtilallerle parçalanma sürecine girmesi, yüzyıllar boyunca kendisine karşı neredeyse sürekli gerilemek zorunda kalmış olan Türkiye'nin yakın ilgisini çekiyordu. Dönemin Türk yöneticileri,

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sakarya/TÜRKİYE, esahin@sakarya.edu.tr ORCID:0000-0001-6683-0080

Rusya'nın bu durumundan istifade edebilmek ve bu durumu bir kazanca çevirebilmenin yollarını aramaya başladılar, Rusya'nın bu inhilal ve dağılma sürecini daha da hızlandırmak amacıyla Maverâ-yı Kafkasya ile yakından ilgilendiler. Türkiye, Komiserliği önce o sırada devam etmekte olan Brest-Litovsk'daki barış müzakerelerine davet edip bağımsız bir devlet olarak kabul ettirmek istedi, sonra kendisiyle de ayrı barış müzakerelerinde bulunması arzusunu gösterdi. Bunların her ikisi de Kafkasya'nın Rusya'dan ayrılması, Türkiye ile Rusya arasına tampon bir ülke koyulması, yani Kafkasya'nın bağımsız bir devlet olması amacına yönelikti. 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barışı'nın imzalanması, Türkiye'nin Kafkasya'daki durumunu daha da kuvvetlendirdi ama bu müzakerelere ve barışa Maverâ-yı Kafkasya'nın iştirakini ve imza koymasını sağlamak mümkün olmadı. Ancak Komiserlik, asla tanımadığı Rusya karşısında, istikbalde zorunlu olarak karşı karşıya kalacağı ihtimaline karşı, komşu ülke Türkiye ile ilişkilerini tamamen de dondurmadı. Maverâ-yı Kafkasyalılar ile Osmanlılar arasında Trabzon'da yapılması kararlaştırılan barış görüşmeleri tam bu sırada başladı ve bir ay sürdü (14 Mart-14 Nisan 1918). Türk tarafı konferans boyunca, Rusya'nın parçalanması aşamasında Kafkasya'da müstakil bir yapının ortaya çıkması hedefine kilitlendi ve bunun için çaba sarf etti. Kafkas tarafı ise, konferanstaki stratejisini, kendileri için yeni ve fazla miktarda toprak kayıpları anlamına gelen Brest Barışı'nı tanımama prensibi üzerine kurmuştu. Bu nedenle Kafkas tarafının bu gayeleri, sert bir Türk refleksine çarptı ve Trabzon Konferansı'ndan bu nedenle herhangi bir sonuç elde edilemedi. Ancak Rusya'nın Türk Doğu vilayetlerinden çekilmesinden sonra devam eden Türk ileri harekâtı ve Batum başta olmak üzere Komiserliğin yaşadığı arazi kayıpları, Türkiye ile Maverâ-yı Kafkasya'yı tekrar barış masasına oturmaya zorladı. Yine Türkiye'nin ısrarıyla Kafkasya 22 Nisan'da çok önemli bir hamle yaparak, Rusya'nın tüm tepkilerine rağmen bağımsızlığını ilan etmek mecburiyetinde kaldı ve tarih sahnesine yeni bir isimle çıktı: Maverâ-yı Kafkasya Demokratik Cumhuriyeti. Brest-Litovsk Barışı'nı da kabul etti. İsteklerinin tamamı gerçekleşmiş olan Türkiye, bu yeni yapıyı ve durumu tanıyan ilk ülke oldu. Türk dış politikasına da uygun olan bu durum nedeniyle, Türkiye, Maverâ-yı Kafkasya'nın barış taleplerine olumlu bakmaya devam etti. Sonuçta Türk kontrolüne henüz girmiş olan Batum şehri, tarafların yeni müzakere mahallî kabul edildi.

Osmanlı Devleti'nin öncülüğünde Maverâ-yı Kafkasya ve Şimalî Kafkasya devletlerinin de iştiraki sonucunda düzenlenen Batum Konferansı 11 Mayıs 1918'de başlamış ve zaman zaman uğradığı kesintilerle birlikte 8 Haziran'a kadar yaklaşık bir ay kadar devam etmiştir. Batum Konferansı'nda Türkiye'yi Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey başkanlığında bir heyet temsil etti. Konuk heyet

başkanlığını Trabzon'da olduğu gibi yürüten, yeni hükûmet başkanı ve hariciye komiseri olan Gürcü Menşeviki Akakiy İvanoviç Çhenkeli yapıyordu. Konferansa, Rusya'dan ayrılma kararı alan Şimalî Kafkasya adına da bir heyet katılıyordu ki, bu heyetin amacı, Kafkasya'nın kuzeyinin Rusya'dan ayrılıp, bağımsız bir ülke haline gelmesiydi. Öte yandan General Lossow başkanlığında bir Alman gözlemci heyeti de konferansa iştirak ediyordu. Rusya'nın konferansa katılma talepleri ve kendi katılımı olmaksızın ortaya çıkacak durumu tanımayacağına dair mütemadi protestoları, özellikle Gürcülerin ısrarlı itirazlarının da etkisiyle hiç dikkate alınmadı.

Batum Konferansı'nın ilk ve tek genel oturumu 11 Mayıs 1918 Cumartesi günü yapıldı. Konferans Başkanı Halil Bey, o gün, Maverâ-yı Kafkas delegasyonuna verdiği bir notayla, Brest Barışı'nı Türkiye'nin ısrar ve zorlamasıyla kabul eden Kafkasya'dan yeni taleplerini sıraladı. Talepler, Karadeniz'de Gürcü sınırından, İran'ın kuzeyindeki Nahçıvan'a kadar uzayan sınır boyundaki pek çok yerleşim yerini Türkiye'ye kazandırıyor. Neticede bu talepler, sınırın pek çok yerinde Türkiye'yi, Kafkasya'da 93 sınırlarını aşp, 1828 yılındaki Türk-Rus sınırlarına kadar götürmekteydi. Türkiye'nin daha önceki taleplerini gerçekleştirdikleri için Batum'a rahat bir pozisyonda gelen özellikle Gürcü ve Ermeni heyetleri, bu beklenmeyen talepler karşısında büyük bir şaşkınlık yaşadılar. Bunun etkisi adeta konferans boyunca sürdü ve tabiatıyla Trabzon'da olduğu gibi Batum Konferansı'nda da daha ilk günden bir anlaşmazlığın ve gergin bir ortamın zuhuruna sebebiyet verdi. Bu nedenle Batum Konferansı 11 Mayıs'tan sonra, yeni Türk talepleri nedeniyle Trabzon'dakine benzeyen bir nota savaşına dönüştü. Bu çıkmaz durumda Alman Lossow devreye girmek istediye de Almanya'nın bölgede bulunma nedenlerini iyi bilen Türkiye, kendisine olumsuz cevap verdi. Bu yeni durum karşısında Batum'da fazla bir şey yapamayacağını anlayan Lossow ve beraberindeki heyet, şehirden ayrılarak Poti'ye geçti, orada Gürcülerle yaptığı gizli görüşme ve antlaşmalar sonucunda, Gürcistan'ın Almanya'nın kanatlarının altına alınmasını sağladı. Bu, federatif yapının dağılma arifesinde bulunması anlamına geliyordu. Bu nedenle öteden beri bağımsızlık fikrini benimsemiş ve gerektiğinde bunu izhar etmekten çekinmeyeceği kararlılığında olan Azerbaycan Türkleri, eğer Gürcüler federasyonu parçalarlarsa kendilerinin de bağımsızlık ilanında bulunacaklarını açıklıkla ifade ettiler. Zaten aralarında yakınlık bir yana birçok ciddi sorun olan Azeri ve Ermeniler arasındaki dengeyi, Rus ihtilallerinin zorunlu şartları sebebiyle Gürcüler sağlıyorlardı. Onların yokluğunda bu milletlerin bir arada kader birliği yapmaları zordu, hatta imkânsızdı. Zaten Gürcülerin yokluğunda böyle bir birliğe gerek de yoktu. Üstelik Azerilerin Türkiye

ile bağlantıları dikkate alındığında, federasyonu devam ettirmeleri mümkün görünmüyordu. Ermeniler ise bu gelişmeleri bir felaket olarak karşılıyorlar, ancak Gürcü ve Azerilerin bağımsızlık ilan etmeleri durumunda, onların da başka bir çıkar yolları görünmüyordu.

Maverâ-yı Kafkas Seymi bu zor şartlar altında 26 Mayıs 1918'de Gürcüler tarafından toplantıya çağrıldı. Gürcü hatipler tarafından sözler alınarak, bu gelişmeler karşısında federasyonun artık hayatına devam edemeyecek olmasının gerekçeleri açıklandı. Onlar çok uzaklardaki Almanya'ya ümitlerini bağlayarak, yanı başlarındaki Türkiye'yi, üstelik müttefiki de olan bu ülkeye feda ediyorlardı. Anlaşılan oydu ki, Gürcüler, hazır Rusya'ya da bölgeden gönderdikten sonra, gelecekle ilgili tüm beklentilerini Almanlara bağlamışlardı. Sonuçta Ermenilerin şiddetli protestolarına ve memnuniyetsizliklerine rağmen, Gürcü ve Azeri çoğunluğun kararıyla, Seym kendi kendini feshetmiş ve Maverâ-yı Kafkasya Cumhuriyeti'nin dağıldığını ilan etmiştir. Böylece bu genç Cumhuriyet sadece 34 gün yaşayabilmiş ve tarih sahnesinden çekilmişti. Ama Türk delegasyonu başkanı Halil Bey bu yeni durumu son derece soğukkanlılıkla karşıladı ve 11 Mayıs tarihli taleplerinin aynen devam ettiğini Gürcü, Azeri ve Ermeni taraflarına duyurarak, Seym'in ve federasyonun dağılışının, mevcut şartlarda herhangi bir değişiklik meydana getirmediğini kendilerine bildirdi.

26 Mayıs'ta Seym'in ve federasyonun dağılmasıyla birlikte, Tiflis'te çok önemli gelişmeler oldu ve beklendiği üzere Gürcistan bağımsızlığını ilan etti. Müteakiben 28 Mayıs'ta Azeri mebuslar, büyük bir coşkuyla bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin istiklâliyetini dünyaya duyurdular. Federasyonun üçüncü üyesi olan Ermeniler, Türklerle karşı karşıya kalacakları endişesiyle istemeyerek de olsa 28 Mayıs'ta bağımsızlık fikrine gelmişler ve bunu 30 Mayıs 1918'de hayata geçirmişlerdir. Böylece Kafkasya kısa bir zamanda, önce Rusya'dan ayrılmış, ardından bölgenin kuzeyinde bir ve güneyinde üç tane bağımsız devlet ortaya çıkmıştır: Şimalî Kafkasya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri. Bu, Osmanlı Devleti'nin izlediği politikaların zafere ulaştığı anlamına da gelmekteydi. Dönemin bir İstanbul gazetesi muhabirinin ifade ettiği gibi, Osmanlılar "Kafkasya'nın ebesi" olmuşlardı. Ancak ortada cevaplandırılmamış bir Türk ultiमतomu vardı. Daha önce federatif yapı sebebiyle birleşik olan problemler, şimdi her devletin kendi payına düştüğü kadarıyla çözüm bekliyordu. Bu nedenle federasyonun parçalanmasından sonra, müzakerelere ayrı heyetler halinde devam edildi.

Batum'daki Türk-Ermeni ayrı müzakereleri 30 Mayıs'ta, Türk-Gürcü ayrı görüşmeleri ise 31 Mayıs'ta başlamıştır. Türk delegasyonu Brest Barışı'ndan

taviz vermeyerek yürüttüğü müzakereler sonucunda, Ermenistan ve Gürcistan sınırlarında yer yer de olsa 1828 yılındaki Türk-Rus sınırlarına ulaşıldı. Yine Ermenistan'la benzer bir şekilde, Gürcistan da Maverâ-yı Kafkas demiryollarının Türkiye tarafından kullanımına muvafakat ediyordu. Buna karşılık federasyonun parçalanmasını müteakip Batum'daki müzakerelerde, Azerbaycan ve Şimalî Kafkasya devletleriyle olan görüşmeler ayrı bir karakterdedir. Bu müzakereler, dost ve kardeş ülkeler arasında yapılan görüşmeler mahiyetindedir. Bu devletlerle Türkiye arasında herhangi bir sorun olmadığından dolayı, Batum'da uzun uzadıya görüşmeler de yapılmamış ve antlaşmalar imzalanmıştır¹. Bu antlaşmaların tamamı, genel olarak bakıldığında, geçici bir süreliğine de olsa, tarihe, Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'da büyük avantajlar sağlayan son diploması başarıları olarak geçmiştir.

Batum'daki Müşterek Antlaşmalar

Osmanlı Devleti ve Kafkasya'nın kuzey ve güneyinde bulunan devletler arasında 4 ve 8 Haziran 1918'de imzalanan Batum antlaşmaları toplamda 20 adettir; müşterek ve münferit antlaşmalar diye iki kısımdan oluşmaktadır. Tamamı 4 Haziran tarihli olan müşterek antlaşmalar iki tanedir ve ikiden fazla tarafla imzalanmıştır. Bu antlaşmaların ilki "Bakû-Batum Petrol Hattı Antlaşması" olup, Türkiye ile Azerbaycan ve Gürcistan devletleri arasında imzalanmıştır. Ermenistan'ın petrol hattıyla bağlantısı olmadığı için tarafı olmadığı bu antlaşmaya göre, Bakû ve Batum arasındaki petrol hatlarının mevcut durumları korunacak, taraflar petrolün sürekli akışını sağlamak ve kendi toprakları üzerinde bulunan kısımlarının muhafazasından sorumlu olacaklardı. Petrolün akışı için münasip bir vergi konulacak ve bu vergi, taraflar arasında, kendi arazilerindeki hatların uzunluğu ölçüsünde taksim edilecekti. Bunların ayrıntılarını düzenlemek için de taraflar arasında bir komisyon kurulacaktı². Bu antlaşmaların ikinci ve sonuncusu ise Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleriyle imzalanan "Maveray-ı Kafkasya Şimendiferlerinin Taksimine Dair Antlaşma"dır. Bu antlaşmayla şimendiferlerin hareketli kısımları olan vagon ve lokomotifler, adı geçen taraflar

- 1 Bu gelişmelerin tüm ayrıntıları ile tarafların özellikle Trabzon ve Batum Konferanslarındaki girift ilişkileri için bkz. Enis Şahin, Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Ankara, 2002. Bu eserde mezkûr teferruatın yanı sıra, Batum Konferansı'nda imzalanan 20 adet antlaşmanın bugünkü harfere çevrilmiş tam metinleri de eksiksiz bir şekilde mevcuttur.
- 2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *HR.HMŞ.İŞO*, No. 106/8; Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), A. 4.6520, K. 3195, D. 83-90, F. 27-1; Dokümanı i Materyalı Po Vneşney Zakavkazya i Gruzii, Tiflis, 1919, ves. 178, s. 364.

arasında, kendi topraklarındaki hatların uzunluğu oranında bölüşülüyordu³. Müşterek antlaşmalarla Türkiye, Kafkasya coğrafyası ve bu coğrafyadaki siyasî oluşumlar üzerinde başta siyasî ve ekonomik olmak üzere büyük avantajlara kavuşmuş oluyordu.

Türkiye - Azerbaycan Antlaşmaları

Batum'da imzalanan münferit antlaşmalar ise Osmanlı Devleti ile dört bağımsız Kafkasya devleti arasında ayrı ayrı imzalanmış olup, toplamda 18 adettir. Batum antlaşmalarının ilk dört adedi, dönemin kaynaklarında “Küçük Türkiye” olarak da adlandırılan Azerbaycan Cumhuriyeti ile akdedilmiştir. Her iki ülke arasında herhangi bir savaş olmadığı için, tıpkı Şimali Kafkasya gibi Azerbaycan ile de Batum'da sadece dostluk antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmaların belki de en önemli vasfı, bağımsız iki Türk devleti arasında imzalanması ve Türkçe kaleme alınması idi. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk uluslararası antlaşmaları ve vesikalardı. Türk tarafı adına Halil Bey ile Vehip Paşa, Azerbaycan adına ise Mehmet Emin Resulzade ile Mehmet Hasan Hacinski tarafından imzalanan bu metinlerle, taraflar arasında siyasî, hukukî, iktisadî ve fikrî sahalarda dostane ve iyi komşuluk ilişkileri kuruluyordu. Bu antlaşmaların ilki olan “Dostluk Antlaşması” ile Türkiye ve Azerbaycan arasında daimî bir dostluk konusunda karşılıklı taahhütler yapılıyor, Azerbaycan Ermenistan ile sınırlarını belirlemek için yapacağı protokolden Türk Hükûmeti'ni haberdar edeceğini taahhüt ediyor, tüm Türk-Azeri hududu ayrıntılı bir şekilde belirleniyordu. Bu şartlara göre Azerbaycan Devleti herhangi bir toprak kaybına uğramaksızın tüm sınırlarını muhafaza ediyordu. Muahedenin dördüncü maddesi ile Azerbaycan Hükûmeti'nden gelecek bir talep durumunda, Osmanlı Hükûmeti dahilî düzen ve asayişin temini için, gerektiğinde silah kuvvetiyle yardımda bulunacağını taahhüt ediyordu ki, Türk Ordusu bu maddeye dayanarak 1918 yılının ikinci yarısında Bakû'yü kurtarma savaşına girişecektir. Arazisi dahilinde hiçbir çetenin kurulmasına ve silahlanmasına müsaade etmeyeceği de Azerbaycan'ın taahhütleri arasında bulunuyordu. Taraflar demiryolları konusunda birbirlerine mümkün olduğunca kolaylıklar sağlayacaklar, taraflar arasında önceden herhangi bir antlaşma bulunmadığından dolayı, bu antlaşmayla konsolosluk, ticaret antlaşması ve hukukî-iktisadî ilişkilerin düzenlenmesi konusunda fikir birliğine varılmıştır. Konsolosluk Mukavelesi en geç iki yıl zarfında yapılacak, huduttan geçiş ve hududa yakın yerlerde alış-veriş yapılmasıyla ilgili karşılıklı ve kolaylaştırıcı hususlar uygulanacaktı. Türkiye,

3 BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, No. 107/11; ATASE, A. 4-6520, K. 3195, D. 83-90, F. 27-2.

Azerbaycan'ın Uluslararası Posta ve Telgraf Birliği'ne girmesine kadar kendisini bu haklardan istifade ettirecekti. Ayrıca Brest-Litovsk Barışı'nın bu antlaşmaya muhalif olmayan hükümleri, taraflar arasında geçerli olacaktı. Bu antlaşma bir ay ve mümkünse daha kısa zaman zarfında İstanbul'da teati olunarak, yürürlüğe girecekti.

Taraflar arasında "Birinci Ek Antlaşma" adıyla imzalanan ikinci metin, Osmanlı Devleti ile hasımları arasında imzalanacak antlaşmaya kadar, Türkiye ve Azerbaycan'ın ticaret ve ulaşım konusunda birbirlerine "en fazla müsaadeye mazhar olan millet" sıfatıyla karşılıklı kolaylıklar tanınmasına yönelikti. "İkinci Ek Antlaşma" adıyla taraflar arasında imzalanan üçüncü metin ise, tarafların ortak sınırlarına yakın yerlerdeki ticaretlerine dair müsaadeleri ve kolaylıkları muhtevi olup, bununla iki taraf hududunun on beşer kilometrelik kısımlarında ticareti kolaylaştıran karşılıklı hükümler ve muafiyetler veriliyordu. Taraflar arasında Batum'da imzalanan son muahede; "Geçici Ek Antlaşma" adını taşımaktaydı. Buna göre; Azerbaycan Hükûmeti, Osmanlı Devleti ve onun müttefikleriyle savaş halinde bulunan hükûmetlerin her türlü asker ve sivil memurlarını memleketten uzaklaştırmayı ve hizmetine almamayı taahhüt ediyor, Osmanlı ordusunun her türlü askerî nakliyat, kıtaat, asker, eşya, harp malzemesi, erzak, cephane vs. malzemesinin Azerbaycan demiryolları vasıtasıyla taşınmasına muvafakat ediyordu. Bunun için bir komisyon kurulacaktı. Yine Azerbaycan, Osmanlı devletinden bir talep olması halinde, Bakû limanında ve Hazar Denizi'nde bulunan gemi ve her türlü vasıtayı askerî maksatlı kullanma konusunda Türk Hükûmeti'nin emrine vermeyi taahhüt ediyordu. Bu durum Hazar Denizi'nde Rus ve İngilizlere karşı Türkiye'ye şüphesiz bir üstünlük kazandıracaktı. Türk Hükûmeti aynı zamanda Azerbaycan dahilindeki diğer yollardan da askerî amaçlı istifade edebilecekti. Mezkûr antlaşmalar, en geç bir ay zarfında onaylanarak ve İstanbul'da teati edilerek yürürlüğe girecekti⁴. Türkiye'ye büyük avantajlar ve ayrıcalıklar sunan Azerbaycan ile imzalanan bu antlaşmaların tamamı, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleriyle olduğu gibi 4 Haziran tarihlidir.

Türkiye - Gürcistan Antlaşmaları

Batum Konferansı sonucunda Osmanlı Devleti'nin Gürcistan ile imzaladığı antlaşmalar toplamda altı adettir ve bu antlaşmalar Türkiye adına Halil Bey ve Vehip Paşa, Gürcistan adına da Ramişvili, Gvazava, Odişelidze ve Ritkiladze

4 BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, No. 107/7; ATASE, A. 4-3671, K. 2917, D. 302, F. 1-166, 1-167, 1-168, 1-169, 1-170, 1-171, 1-172, 1-173, 1-174, 1-175.

tarafından imzalanmışlardır. Bunların ilki “Barış ve Dostluk Antlaşması” adını taşımakta olup, toplamda on üç maddeden oluşuyordu. Taraflar arasında savaş vuku bulunduğu için, antlaşmanın adı ve ilk maddesi barışın, sürekli ve istikrarlı bir dostluğun kurulmasıyla ilgiliydi. Sınırlara ait olan madde, Türkiye ile Gürcistan’ın ayrıntılı sınırlarını muhteviydi. Bu sınır, Ahışha ve Ahılkelek’in de Brest-Litovsk Barışı’nın ötesinde Osmanlı Devleti’ne geçtiğini gösteriyordu. Yani Gürcistan, 1828 yılı sınırlarına gerilemiş oluyordu. Abastuman ve Ozurgeti’nin Gürcistan’a bırakılması ise, onlar adına önemli kazançlar durumundaydı. Gürcistan, sınırlarının tespiti sırasında Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleriyle yaptığı protokolleri Osmanlı Devleti’ne de bildirecekti. Taraflar, kendi arazileri dahilinde hiçbir çete faaliyetine izin vermeyecekler, Gürcistan kendi kontrolünde bulunan Rus savaş gemilerini, genel barış antlaşmalarının imzalanmasına kadar, gecikmeksizin tüm teçhizattan arındıracak, aynı şekilde Osmanlı Devleti de müttefiklerinin hasmı olup, Gürcü limanlarında bulunan savaş gemileri için aynı uygulamayı yapacaktı. Gürcistan dahilindeki tüm Müslümanların din ve adetlerine riayet edilecek, Osmanlı padişahının ismi hutbelerde zikredilecekti. Baş müftü ise Tiflis’te oturacak ve diğer görevlerinin yanında ülke dahilindeki Müslümanların hukukunun, diğer dinlere mensup olanlardan daha az olmamasını kontrol edecekti. Daha önce iki ülke arasında herhangi bir antlaşma olmadığından dolayı, taraflar bir konsolosluk antlaşmasıyla hukuki-iktisadi ilişkilerin düzenlenmesi hususunda anlaşmışlardır. Türk Hükümeti, Gürcistan’ın Uluslararası Posta ve Telgraf Birliği’ne girmesine kadar, bu husustaki mevcut haklardan kendisini faydalandıracaktı. Tarafların tebaaları, sınırın diğer tarafındaki emlak ve arazileri üzerindeki haklarını koruyup, istifade edebileceklerdi. Brest Barışı’nın, bu antlaşmaya aykırı olmayan hükümleri taraflar arasında geçerli olacak ve antlaşmanın imzasını müteakiben taraflar karşılıklı olarak hudutları haricinde kalan arazileri tahliye edeceklerdi. Antlaşma en geç bir ay zarfında İstanbul’da teati edilerek yürürlüğe girecekti.

Türk-Gürcü antlaşmalarının ikincisi “Barış ve Dostluk Antlaşması’na Birinci İlave” adıyla imzalanmıştı. Bu antlaşma, Türkiye ile Gürcistan’dan her birinin diğer taraf tebaasına ticaret ve deniz ulaşımı konusunda imtiyazlı davranmasına yönelikti. Antlaşmaya eşya mübadelesi de dahildi. “Barış ve Dostluk Antlaşması’na İkinci İlave” adlı antlaşma, Türk-Gürcü ortak sınırına yakın yerlerdeki ticaretin yapılması ve bununla ilgili izinleri muhteviydi. “Barış ve Dostluk Antlaşması’na Üçüncü İlave” antlaşması ise, Gürcistan dahilindeki Müslümanların durumuyla ilgili olup, orada bulunan müftülerin hukuk ve vazifelerine açıklık kazandırılması amacıyla imzalanmıştı. Temelde müteakibliyet esasına göre ilişkileri düzenleyen bu hükümlerin, yine de Müslümanları diğer din mensuplarına karşı daha avantajlı

bir duruma getirdiğinden şüphe yoktur. Batum'da imzalanan beşinci metin olan "Barış ve Dostluk Antlaşması'nın Geçici Ek Antlaşması" ise, Türkiye ve Gürcistan hükümetlerinin, Cihan Harbi nedeniyle ortaya çıkan, fakat kendilerine ait olan askerî meseleleri halletmek için imzaladıkları bir metindi. Ve diğerlerinden farklı olarak bu metnin tarihi, Ermenilerle imzalanan aynı antlaşmada olduğu gibi, 15 Mayıs 1918 şeklindeydi. Anlaşılan oydu ki, bu metin 15 Mayıs'ta imzalanmış olup, sonradan Batum antlaşmalarının imzalanmasıyla birlikte, onun ekleri arasına derc edilmişti. Bu antlaşma son derece önemli bir muhteviyata sahipti. Hepsinden önemlisi birinci maddedeki hükümdü. Buna göre, Gürcistan Cumhuriyeti kendi ordusunu derhal terhis etmeye başlayacaktı. Bu terhisin hangi şartlarda olacağı da sonradan yapılacak Türk-Gürcü görüşmelerine bağlanmıştı. Osmanlı Devleti bu hükmü antlaşma metnine koyarak, Kafkasya'da askerî açıdan Ermeni ve Gürcülere karşı çok geri bir durumda bulunan Azerbaycan Türklerinin durumunu gözetmiş olmalıdır. Ayrıca Gürcülerin Almanlarla olan bağlantıları düşünüldüğünde, bu maddenin varlığı, Gürcü-Alman diyalogunun Türkiye'nin dikkat alanında olduğunun da göstergesidir. Gürcistan Hükümeti yine bu antlaşmayla Osmanlı Devleti ve onun müttefikleriyle savaş halinde bulunan hükümetlerin subay ve sivil personelini memleketinden uzaklaştırmayı ve savaş devam ettiği müddetçe bunları ordu veya hükümet hizmetine almamayı da taahhüt ediyordu. Demiryollarını her türlü kaza ve tehlikeden korumayı da taahhüt eden Gürcistan, bu amaçla gerekli gördüğü kısımların muhafazasını askerî birliklerle yapacaktı. Gürcistan Hükümeti bunu yapamadığı takdirde, bu kısımların muhafazasına Osmanlı askerleri tahsis edilecekti. Batum'da imzalanan son Türk-Gürcü Antlaşması ise, esirler konusundadır ve "Barış ve Dostluk Antlaşması'nın Geçici Ek Antlaşmasına İlave" adını taşımaktadır. Bir önceki antlaşma gibi bunun tarihi de 15 Mayıs 1918'dir. Bu metin aynı zamanda Türkiye ve Ermenistan hükümetlerinin, Cihan Harbi nedeniyle ortaya çıkan, fakat kendilerine ait olan askerî meseleleri halletmek için imzaladıkları metinle aynı hükümleri muhteviydi. Bu antlaşmaya o denli önem verilmiştir ki, o sırada devam etmekte olan Batum görüşmeleri kesilse bile, bu antlaşma geçerli olacaktı ve metnin 14. maddesinde bu husus belirtilmişti. Buna göre, tarafların esirleri, Batum'daki müzakerelerin sona ermesi beklenmeden, karşılıklı olarak süratli bir şekilde mübadele edileceklerdi. Bunun için karma bir komisyon kurulacak ve değişim yeri de Batum olacaktı⁵. Tüm bu hükümlerin Türkiye'ye Gürcistan üzerinde büyük bir hakimiyet ve üstünlük sağlayacağından şüphe yoktur.

5 BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, No. 106/8; ATASE, A. 4-6520, K. 3190, D. 62, F. 1, 1-1, 1-2, 1-3, 1-4, 1-5, 1-6, 5-33, 5-34, 5-35, 5-36, 8, 8-1.

Türkiye - Ermenistan Antlaşmaları

Batum'da Ermenistan ile yapılan antlaşma sayısı ise Gürcistan ile olduğu gibi altı adettir ve bunları Osmanlı Devleti adına Halil Bey ve Vehip Paşa, Ermenistan adına ise Hatisyan, Papacanyan ve Kaçaznuni adlı delegeler imzalamışlardır. Batum'daki Türk-Ermeni antlaşmalarının ilki on dört maddedir ve taraflar arasında kanlı savaşların vuku bulması nedeniyle "Barış ve Dostluk Antlaşması" kapsamında imzalanmıştır. Yani taraflar öncelikle "savaş durumunda bulunmalarını sonlandırarak, barış imzalamaya kararlı olduklarını" göstermişler ve bu düşüncelerini de barış antlaşmasının birinci maddesine şu şekilde yansıtmışlardır: "Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında daimî bir barış ve istikrarlı bir dostluk kurulacaktır". Antlaşmanın ikinci maddesi, Azerbaycan ve Gürcistan antlaşmalarında olduğu gibi, Karadeniz'den İran sınırına kadar toplam Türkiye-Kafkasya sınırını muhteviydi ve her üç ülkenin metninde de aynıydı. Ancak tarafların sınır çizgilerini belirleyen bu madde, doğaldır ki, Ermeniler için daha ağır şartlar ve farklı manalar taşıyordu. Hatta Osmanlı sınırı bu haliyle, 1828 yılındaki Türk-Rus sınırının dahi ötesine geçmiş bulunuyor, böylece Türk sınırı Kafkasya'daki en ileri boyutuna, Ermenistan kısmında ulaşmış oluyordu. Ermenistan Cumhuriyeti bu haliyle, yaklaşık 10.000 km²lik bir araziye sıkıştırılmış bir "devletçik" pozisyonuna sokuluyordu. Sonuç itibarıyla Türkiye, Maverâ-yı Kafkasya'nın, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin arasında kalan bu bölgede, uzun zamandır takip etmiş olduğu politikaların semeresini fazlasıyla almış oluyordu. Üstelik Gümrü-Culfa demiryolunun kontrol altına alınması da, Türkiye'nin Kafkasya'nın bu bölgesine daha kolay nüfuz etmesini sağlayacak amillerdendi. Ancak Türkiye'nin Ermenistan bölgesinde elde ettiği avantajlar bununla da sınırlı kalmıyor, müteakip maddeler ülkeyi bu coğrafyada adeta "tek hâkim" durumuna yükseltiyordu. Nitekim dördüncü madde, Osmanlı Devleti'ne, memlekette sükûn ve asayişin temini konusunda Ermenistan Cumhuriyeti tarafından talep olması durumunda, bu devlete silahlı kuvvetleriyle yardım etme hukukunu veriyordu. Bu madde yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin, olabildiğince küçük ve güçsüz bir devlet olarak kurulmasının yanında, çok büyük taahhütler altına girdiği ve özellikle Türkiye'nin askerî hamiliğini kabul ettiği anlamına geliyordu. Türkiye böyle bir maddeyi elde bulundurduğu müddetçe, Ermenistan'a istediği gibi müdahale edebilir ve gerekli durumlarda onun dâhilî işlerine karışabilir bir konumda bulunduğunu göstermiş oluyordu. Ermenistan Cumhuriyeti, kendi arazisi dahilinde hiçbir çete faaliyetine izin vermeyecekti. Ermenistan dahilindeki tüm Müslümanların din ve adetlerine

riayet edilecek, Osmanlı padişahının ismi hutbelerde zikredilecekti. Baş müftü ise Erivan'da oturacak ve Gürcülerle imzalanan aynı antlaşmada olduğu gibi, diğer vazifelerinin yanında, ülke dahilindeki Müslümanların hukukunun, diğer dinlere mensup olanlardan daha az olmamasını kontrol edecekti. Daha önce iki ülke arasında herhangi bir antlaşma olmadığından dolayı, taraflar bir konsolosluk antlaşmasıyla hukuki-iktisadi ilişkilerin düzenlenmesi hususunda da anlaşmaya varılmıştır. Ermenistan'ın Uluslararası Posta ve Telgraf Birliği'ne girmesine kadar, Türk Hükûmeti bu husustaki mevcut haklardan kendisini faydalandıracaktı. Tarafların tebaaları, sınırın diğer tarafındaki emlak ve arazileri üzerindeki haklarını koruyup, istifade edebileceklerdi. Brest Barışı'nın, bu antlaşmaya aykırı olmayan hükümleri taraflar arasında geçerli olacak ve antlaşmanın imzasını müteakiben taraflar karşılıklı olarak hudutları haricinde kalan arazileri tahliye edeceklerdi. Antlaşmanın 11. maddesi, Ermenistan'a yine çok büyük bir taahhüt yükliyordu. Bu antlaşmanın imzasıyla birlikte Ermeni Hükûmeti Bakû şehrinin, orada bulunan işgalci Ermeni kuvvetleri tarafından tahliye edilmesini ve bu tahliye emrinin herhangi bir çatışmaya sebebiyet vermemesi için, bütün mesaisini harcaması gerektiğini bir taahhüt olarak üstleniyordu. Kendi sınırlarını ve iç güvenliğini korumaktan aciz Ermenistan Cumhuriyeti'ne böyle bir taahhüt yüklemek, esasında Azerbaycan'ı koruma veya durumunu iyileştirme amacıyla antlaşmaya konulan bir madde olduğu halde, Ermenistan'ın böyle bir taahhüdü üstlenmesi, hatta bu konuda bir yaptırım gücü olduğunun iddia edilmesi, şüphesiz ki onun var olan durumunu daha da zorlaştırmaktaydı. Belirtilen sınırlar haricinde tarafların askerî birliklerinin bulunduğu araziler, antlaşmanın imzasını müteakiben tahliye edilecekti. Antlaşma en geç bir ay zarfında İstanbul'da teati edilerek yürürlüğe girecekti.

Batum'daki ikinci Türk-Ermeni Antlaşması ise, "Barış ve Dostluk Antlaşması'na İlave" adını taşıyordu ve Türk-Gürcü antlaşmalarının "Barış ve Dostluk Antlaşması'nın Geçici Ek Antlaşmasına İlave" adını taşıyanıyla birebir aynıydı. Yukarıda değinildiği üzere 15 Mayıs 1918 tarihli olan bu antlaşma, o sırada devam etmekte olan Batum görüşmeleri kesilse bile, yürürlükte kalacaktı ve metnin 14. maddesinde bu husus belirtilmişti. Buna göre, tarafların esirleri, Batum'daki müzakerelerin sona ermesi beklenmeden, karşılıklı olarak süratli bir şekilde mübadele edilecekti. Bunun için karma bir komisyon kurulacak ve değişim yeri de Batum olacaktı. Batum'daki üçüncü Türk-Ermeni Antlaşması "Barış ve Dostluk Antlaşması'na Birinci İlave" adıyla imzalanmıştı. Bu antlaşma, Türkiye ile Ermenistan'dan her birinin diğer taraf tebaasına ticaret konusunda imtiyazlı

davranmasına yönelikti. Antlaşmaya eşya mübadelesi de dahildi. “Barış ve Dostluk Antlaşması’na İkinci İlave” adlı antlaşma ise, Türk-Ermeni ortak sınırına yakın yerlerdeki ticaretin yapılması ve bununla ilgili izinleri muhteviydi. “Barış ve Dostluk Antlaşması’na Üçüncü İlave” antlaşması ise, Ermenistan dahilindeki Müslümanların durumuyla ilgiliydi ve orada bulunan müftülerin hukuk ve vazifelerine açıklık kazandırılması amacıyla imzalanmıştı. Temelde mütekebiyet esasına göre ilişkileri düzenleyen bu hükümlerin, yine de Müslümanları diğer din mensuplarına karşı daha avantajlı bir duruma getirdiğinden şüphe yoktur. Türk ve Ermeni taraflarının Batum’da imzaladıkları son antlaşma “Barış ve Dostluk Antlaşması’nın Geçici Ek Antlaşması” adını taşımaktadır ve Ermenistan’a büyük taahhütler ve vazifeler yüklüyor olmasıydı. Aynı zamanda Türkiye ve Gürcistan hükümetlerinin, Cihan Harbi nedeniyle ortaya çıkan, fakat kendilerine ait olan askerî meseleleri halletmek için imzaladıkları metinle aynı hükümleri muhteviydi. Ve diğerlerinden farklı olarak bu metnin tarihi, Gürcülerle imzalanan aynı antlaşmada olduğu gibi, 15 Mayıs 1918 şeklindeydi. Anlaşılan oydu ki, bu metin 15 Mayıs’ta imzalanmış olup, sonradan Batum Antlaşmalarının imzalanmasıyla birlikte, onun ekleri arasına derc edilmişti. Bu antlaşma son derece önemli bir muhteviyata sahipti. Hepsinden önemlisi birinci maddedeki hükümdü. Buna göre, Ermenistan Cumhuriyeti kendi ordusunu derhal terhis etmeye başlayacaktı. Bu terhisin hangi şartlarda olacağı da sonradan yapılacak Türk-Ermeni görüşmelerine bağlanmıştı. Osmanlı Devleti bu hükmü antlaşma metnine koyarak, yukarıda da ifade edildiği gibi, Kafkasya’da askerî açıdan Ermeni ve Gürcülere karşı çok geri bir durumda bulunan Azerbaycan Türklerinin durumunu gözetmiş olmalıdır. Ayrıca Ermenilerin Batıyla olan bağlantıları düşünüldüğünde, bu maddenin varlığı, Türkiye’nin Ermenilerin bu bağlantılarını bildiğinin de göstergesidir. Ermenistan Devleti yine bu antlaşmayla Osmanlı Devleti ve onun müttefikleriyle savaş halinde bulunan hükümetlerin asker ve sivil personelini memleketten uzaklaştırmayı ve savaş devam ettiği müddetçe bunları ordu veya hükümet hizmetine almamayı da taahhüt ediyordu. Demiryollarını her türlü kaza ve tehlikeden korumayı da taahhüt eden Ermenistan, bu amaçla gerekli gördüğü kısımların muhafazasını askerî birliklerle yapacaktı. Yapamadığı takdirde, bu kısımların muhafazasına Osmanlı askerleri tahsis edilecekti⁶. Bu antlaşmalar, tüm Kafkasya’da olduğu

6 BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, No. 107/11; ATASE, A. 4-3671, K. 2930, D. 555, F. 12-18, 12-19, 12-20, 12-21, 15, 15-1, 15-2, 15-3, 15-4, 15-5, 15-6, 15-7, 15-8, 15-9, 15-10, 15-11, 15-12, 15-13, 15-14, 15-15; A. 4-6520, K. 3195, D. 83-90, F. 27-46, 27-47, 27-48, 27-49, 27-50, 27-51, 27-52, 27-53, 27-54, 27-55, 27-56, 27-57; BOA, Ali Fuad Türkgeldi’nin Mirasçılarının Satın Alınan Evrak, No. 6/61; Revue Des Etudes Armeniennes, C IV, s. 45-47.

gibi, yeni kurulan Ermenistan Cumhuriyeti üzerinde de Türkiye'ye birçok hak, imtiyaz ve otorite sağlıyordu. Kafkasya'daki yeni cumhuriyetler üzerinde, Batum antlaşmalarıyla birlikte zaten büyük bir hakimiyet kazanmış olan Türkiye'nin, bu hakimiyet alanı ve etkisi en fazla Ermenistan Cumhuriyeti üzerinde olmuştur. Kaldı ki, bu devletlerden Osmanlı Devleti ile karşı karşıya kalmaktan en çok çekinen ve bununla ilgili ağır endişeleri olan taraf yine Ermeni Devleti'di. Ermeniler sırf bu endişeyle, Batum Konferansı'nın devam ettiği bir sırada, Gürcü ve Azeri istiklâliyetlerinin ilânının ardından, biraz da mecburiyet saikiyle 30 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlıklarını "istemeye istemeye ve gönülsüzce" gerçekleştirmişlerdi. Zira yakın geçmişte Türk Doğu vilayetlerindeki yerli Müslüman-Türk ahaliye büyük fenalıklarda bulunmuş olanlar yine bu devletin vatandaşlarıydı. Rusya'nın olmadığı, Batılıların henüz Cihan Harbini kazanma noktasına getiremedikleri böyle bir aşamada, Ermenilerin Osmanlı Devleti'yle karşı karşıya kalmaları, ister-istemez birtakım endişeleri içerisinde bulunduruyordu.

Türkiye - Kuzey Kafkasya Antlaşmaları

Yukarıda ayrıntıları verilen ve Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleriyle imzalanan antlaşmaların tamamı 4 Haziran tarihliken, son Batum Antlaşmaları Kuzey/Şimalî Kafkasya ile imzalanmıştır ve 8 Haziran tarihini taşımaktadır. Toplamda iki adet olan Osmanlı-Kuzey Kafkasya Antlaşmalarının ilki, "Dostluk Antlaşması" adı altında imzalanmıştır. Bilindiği üzere Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti, bağımsızlığını 11 Mayıs 1918 tarihinde Türkiye'nin ön ayak olmasıyla ve Batum Konferansı vasıtasıyla gerçekleştirmişti. Bu kapsamda Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığına şüphe yok ki, en az Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı kadar önem veren ve buna gayret eden Türkiye, Rusya ile kendi coğrafyası arasına farklı bağımsız devletler koyma arzusundaydı. Bunun ilk adımını 11 Mayıs'ta bizzat atan Türkiye, 26-30 Mayıs 1918 tarihlerinde Seym'in parçalanması ve Kafkasya'nın güneyinde üç yeni cumhuriyetin hayat bulmasıyla diğer adımların kendiliğinden gerçekleştiğini memnuniyetle gözlemlemişti. Bu gelişmelerin nihayetinde mezkûr üç devletle Batum'da yaptığı antlaşmalarla ilişkilerini düzenleyen Türkiye, konuyla ilgili en son adımları, bağımsızlığını bizzat sağlamış olduğu Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti konusunda attı. 8 Haziran'da imzalanan mezkûr Dostluk Antlaşması, tarafların hiç savaşmayıp, aksine hep dostluk ve kardeşlik ortamında bulunmaları hasebiyle "dostluk ve kardeşlik" ilişkileri dairesinde imzalanmıştır. Antlaşma 8 Haziran tarihinde Türkiye adına Halil Bey ve Vehip Paşa, Kuzey Kafkasya adına da Haydar Bammatof, Abdülmecid Çermoyef, Zübeyr Timurhanof ve Ali Han

Kantemirof taraflarından imzalanmıştır. Bu antlaşmayla tarafların siyasi, hukuki, iktisadi ve fikrî sahalarda dostane ilişkiler kurması hedeflenmiştir. Türkiye-Azerbaycan barışıyla da büyük benzerlik içerisinde olan bu antlaşmanın ilk maddesi, taraflar arasında daimî bir barış ve istikrarlı bir dostluğun mevcudiyetine dairdir. İkinci madde Türk-Azeri Barışı'nın aynısı olup, Kuzey Kafkasya'nın talebi halinde, Osmanlı Devleti dâhilî düzen ve asayişini sağlamak amacıyla, gerektiğinde silahlı kuvvetleriyle yardımda bulunmasına dairdir. Bu maddeyle, Azerbaycan Türklerine Bakû'yü kurtarma savaşıyla yardım eden Türkiye, Kuzey Kafkasya'ya da silahlı kuvvetlerinin başka bir gücünü göndermek suretiyle destek ve yardımını göstermekten geri durmayacak ve 1918 yılı Kasım ayının başlarına kadar devam eden bir askerî harekâtla Dağıstan, Rus ve Kazak işgalinden kurtarılacaktır. Antlaşmanın geri kalan maddeleri de Türk-Azeri antlaşmasıyla neredeyse hemen hemen aynıdır. Sadece iki tarafın ortak sınırları bulunmadığından, Azerbaycan antlaşmalarının hudutlara ait hükümleri hariç olmak üzere bir barış imzalanmış oluyordu. İki nüsha halinde düzenlenen bu antlaşma, en geç bir ay zarfında İstanbul'da teati edilecekti.

Kuzey Kafkasya ile Batum'da yapılan ikinci ve sonuncu antlaşma “Geçici Ek Antlaşma” adıyla imzalanmıştır. Buna göre; Kuzey Kafkasya Hükûmeti, Osmanlı Devleti ve onun müttefikleriyle savaş halinde bulunan hükûmetlerin her türlü asker ve sivil memurlarını memleketten uzaklaştırmayı ve hizmetine almamayı taahhüt ediyor, Osmanlı ordusunun her türlü askerî nakliyat, kıtaat, asker, eşya, harp malzemesi, erzak, cephane vs. malzemesinin Kuzey Kafkasya demiryolları vasıtasıyla taşınmasına muvafakat ediyordu. Bunun için bir komisyon kurulacaktı. Türk Hükûmeti Dağıstan dahilindeki diğer yollardan da askerî amaçlarla istifade edebilecekti. Mezkûr antlaşmalar, en geç bir ay zarfında onaylanarak ve İstanbul'da teati edilerek yürürlüğe girecekti⁷. Türkiye'nin Kuzey Kafkasya'ya bakış açısı Azerbaycan'inkinden farklı olmadığı için, bu iki devletle dostluk ve kardeşlik ortamında barış antlaşmaları yapılmış ve Türkiye adeta bu iki Kafkas cumhuriyetini “kendi kanatlarının altına” almıştı. Zaten iki tarafla imzalanan metinlere bakıldığında, arada sadece bölgesel birtakım farklılıklar söz konusuysa da içerik olarak hiçbir fark bulunmaması, ikisi arasında fark görülmemesi nedeniyledir. Bu iki ülke ile yapılan barış antlaşmaları, tarihte “dostluk ve

7 BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, No. 107-10; ATASE, A. 4-3671, K. 2950, D. 555, F. 8, 8-1, 8-2, 8-3, 8-4, 8-5, 8-6, 8-7; 9, 9-1, 9-2, 9-3, 9-4, 9-5, 9-6; A. 4-6520, K. 3195, D. 83-90, F. 27-69, 27-70, 27-71, 27-72, 27-73, 27-74, 27-75, 27-76; Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990, s. 672-674.

kardeşlik saikiyle" yapılan barış antlaşmalarına verilebilecek en iyi örnekleri oluşturmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Öncelikle ifade edilmelidir ki, Osmanlı Devleti'nin "unutulmuş son diploması zaferi" olan Batum Antlaşmaları, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Kafkasya yönünde icra ettikleri ve büyük başarılarla dolu olan Şark harekâtı sonucunda kazanılmış başarılarının ve Batum Konferansı'nda izlenen başarılı diploması ve dış politika hamlelerinin bir sonucudur. Batum'da akdedilen gerek müşterek ve gerek münferit antlaşmaların tamamı, Kafkasya'nın kuzey ve özellikle güneyinde Türkiye'ye büyük avantajlar sağlayacak niteliktedir. Böylece Türkiye'nin düşündüğü ama daha önceki şartlar nedeniyle hayata geçiremediği politikalar uygulama alanına konuluyordu. Belki de hepsinden önemlisi, bir daha ele geçirilmeyecek bir fırsat durumundaki Rusya'nın yokluğu azami ölçüde avantaja çevrilmiş oluyor ve Kafkasya'nın adeta tamamı, Türkiye ile Rusya arasında ciddi büyüklükte bir "tampon kıt'a" meydana getiriyordu. Bu öyle bir tampondur ki, içindeki dört bağımsız devletin tamamının Rusya'ya muhalif olduğu, Rusya'nın bölgedeki varlığından rahatsız bulunduğu bir bağımsız devletler bloku durumundaydı. İmzalanan bu antlaşmalarla bu devletler blokunun ve özellikle Ermenistan'ın ileriye dönük olarak Rusya lehine politikalar izlemesinin önü de alınmış oluyor, Kafkas devletlerinin tamamı, Batum Antlaşmalarıyla Türkiye'nin hamiliğinde ortaya konulan bir "iyi ilişkiler ortamı"na sokuluyordu. Böylece Türkiye, hem Kafkasya'da iki Müslüman devletin ortaya çıkmasına vesile oluyor, iki farklı milletten ve dinden olsa da yeni iki ayrı devletin kuruluşunu onaylıyor ve hem de bu devletler üzerinde büyük bir kontrol ve otorite sağlamış oluyordu. Dahası Türkiye'nin tarihi rakibi durumunda olan Rusya ile herhangi bir sınırdışlık durumu da kalmıyordu. Ancak Osmanlı Devleti istikbalde kendisine büyük avantajlar sağlayacağı düşünülen böyle bir ortamdan çok kısa bir süre istifade edebilecek ve birkaç ay sonra imzalanacak olan Mondros Mütarekesi, bu manada ileriye dönük pek çok politika, tahayyül ve tasavvurun önünü alacaktır.

Rusya'nın Cihan Harbinden çekilişinden sonra, Doğu Anadolu'da başıboş kalmış olan Ermenilerin yerli ahaliye yapmış oldukları fenalıkları engellemek ve tabii ki Rusya'nın yokluğunda Brest Barışı'nın da kendisine verdiği hakları avantaja çevirmek isteyen Osmanlı Devleti, 1918 yılının ilk aylarından itibaren başlattığı ve Kasım 1918 başlarına kadar ara ara devam ettirdiği doğu ve kuzey yönündeki ileri harekâtı sonucunda yer yer 1914, yer yer 1878 ve hatta yer yer de 1828 yılındaki Osmanlı-Rus resmî devlet sınırlarına kadar ilerleyebilmiştir. Bu başarıların devam

ettiği bir sırada Maverâ-yı Kafkasya ile masaya oturmuş ve Batum Antlaşmaları bu şartlarda imza altına alınabilmiştir. Askerî zaferlerle de taçlandırılan bu son büyük diplomasi zaferi, Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'da büyük avantajlar sağlamış, devlet Bakû-Batum petrol hattından ve Maverâ-yı Kafkas demiryollarından azami ölçüde istifade etme hakkı kazanmıştır. Bunun Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ne ekonomik, siyasi ve askerî pek çok kazanç elde ettirdiğinden de şüphe yoktur. Bunların ötesinde dost ve kardeş Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleriyle sıcak münasebetler tesis edilmesi mümkün olabilmiş, Rusya'nın yokluğunda bu üç taraf birbirleriyle aracasız ilişki kurabilmişlerdir. Bu ilişkiler sayesinde gerek Azerbaycan ve gerek Kuzey Kafkasya ile Osmanlı Devleti arasında kültürel ve ekonomik münasebetler geliştirilmiş, Rus ve Ermeni tehlikeleri nedeniyle Osmanlı Devleti bu iki kardeş cumhuriyete askerî yardım gönderebilmiştir.

Gürcistan ve Ermenistan Cumhuriyetleriyle imzalanan altışar adet antlaşmayla da bu devletler “tam anlamıyla” siyasî, askerî ve ekonomik yönden Osmanlı Devleti'nin kontrolüne sokulmuştur. Bu iki yeni cumhuriyet, sınırları dahilinde özellikle çetelerin oluşumuna izin vermeyecekler ve gerek duyduklarında Osmanlı Devleti'nden askerî yardım talebinde bulunacaklardı ki, sadece bu madde dahi, bu iki cumhuriyeti bilhassa askerî ve ekonomik yönden Osmanlı'ya bağımlı hale getiriyor, adeta bu devletin kontrolüne sokmuş oluyordu. Antlaşmalarda dinî, siyasi, ulaşım ve ticari konularda da devlete önemli kazanımlar sağlayan maddeler vardı. Bu antlaşmaların tamamı özellikle Maverâ-yı Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ni tek söz sahibi ülke haline getiriyor, Osmanlı mezkûr bölgeden hemen hemen tüm beklentilerini karşılamış oluyordu. “Ermeni Meselesi” diye bir problemin 93 harbinden beri muhatabı olan Osmanlı devletinin, bu antlaşmalar sonucunda Ermenistan Cumhuriyeti'ni Azerbaycan ile Türkiye arasında sıkıştırarak bir ada devleti gibi bırakması, bu yeni devletin yüzölçümünün de yaklaşık 10.000 km² ile sınırlı olması ve böyle bir cumhuriyetin kuruluşunda bizzat pay sahibi bulunması, dönemin Türk Hükûmeti'nin, Türk idarecilerinin ve nihayet Türk diplomasisinin büyük başarısı olarak tarih kitaplarındaki yerini almıştır. Sadece bu örnek dahi, Batum Antlaşmalarının Türk tarafına sunduğu avantajların anlaşılması için yeterlidir.

Toplamda 20 adet olan Batum Antlaşmaları, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesinden önceki son diplomasi zaferleri olarak büyük önemi haizdir. Zira devlet, bu tarihten sonra, ta yıkılışına (1922) kadar masadan galip olarak kalktığı başka bir antlaşmaya imza koyamayacaktır. Başka bir ifadeyle, bu zaferden sonra Osmanlı diplomasisi masadan hep mağlup olarak ayrılacak, galibiyet yüzü bir daha

göremeyecektir. Bu nedenle bugüne kadar üzerinde fazla durulmamış bir husus olsa da Batum Antlaşmalarının ihmal edilmiş önemi mutlaka vurgulanmalıdır. O tarihten sonraki gelişmelere bakıldığında, antlaşma manasında en çok Mondros Mütarekesi ve Sevr Muahedeleri hatıra gelir ki, bunların Osmanlı Türkiyesi adına “yıkıcı etkileri” ortadadır. Zafer durumuyla herhangi bir alakaları söz konusu dahi değildir. Batum Antlaşmaları bu yönüyle ele alındığında, altı asırdan fazla tarih sahnesinde kalmış ve nice zaferlere imza atmış olan cihanşümül Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin son zafer takları ve abideleridir... Bu nedenle mezkûr antlaşmaların Osmanlı tarihinde mümtaz bir yeri vardır.

Bu olumlu yanlarına rağmen, Batum Antlaşmaları, Türkiye için aynı zamanda “unutulan diploması zaferi” veya “unutulan barış” durumundadır. Cihan Harbinin sonuçları itibariyle Brest-Litovsk Barışı için, vaktiyle tarihçi John W. Wheeler-Bennett “unutulan barış/the forgotten peace” ifadesini kullanmıştı. Zira dört yıl devam eden ve 1918 yılının güz aylarında mütarekelerin imzalanmasıyla sonuçlanan Cihan Harbini, son yılın ikinci yarısında yaptığı hamlelerle galip bitiren İtilaf devletleri, elde etmiş oldukları bu önemli galibiyetle Brest Barışı'nı boşa çıkarmışlar ve Osmanlı Devleti'nin bu barıştan istifade etmesini engellemişlerdi. Mezkûr barış da bu suretle istifade edilemeden rafa kaldırılmış, uygulanamamıştı. Batum Antlaşmaları da aynı gerekçe ve aynı gelişmeler sebebiyle, aynı akıbete uğramıştır, uğratılmıştır. Böylece galip İtilaf Devletleri, mağlup İttifak Devletleri'ni Brest Barışı'ndan faydalandırmadıkları gibi, Türkiye'yi de Batum Antlaşmalarıyla elde ettiği avantajları kullanmaktan men' etmişlerdir, bu antlaşmanın uygulama alanına sokulması mümkün olmamıştır. Başka bir ifadeyle İtilaf Devletleri elde ettikleri bu kazanımla hem Brest Barışı'nın ve hem de Batum Antlaşmalarının unutulmasını sağlamışlar, Osmanlı Devleti de bunların avantajlarından, meyvelerinden istifade edememiştir. Zira savaşın sonunda Mondros Mütarekesi ile birlikte mağlubiyet sürecine girildiği için, Batum Barışı savaş sırasında imzalanan sıradan bir barış olarak görülmüş, savaşın sonucuna etki edebilen bir özelliği olmamıştır. Türkiye Mondros Mütarekesi'ne imza attığında, kimse savaş içerisinde elde ettiği başarıları veya avantajlı duruma geçtiği barış antlaşmasını hatırlamamış, Batum Antlaşmaları netice itibariyle “sonuçlarından istifade edilememiş ve unutulmuş barış antlaşmaları” olarak tarihin tozlu raflarında yerini almıştır.

3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Barışı İttifak Devletleri'yle Rusya arasında imzalanmış ve bu barışla Rusya, dahildeki ihtilaller nedeniyle İtilaf Devletleri blokundan ayrılarak savaşı terk etmek zorunda kalmıştı. Brest Barışı'nın imzalanmasında, Alman-Rus mücadelelerinde Rus batı cephesinde Almanların

galip gelmelerinin çok büyük bir etkisi olmuştu. Rusya bu sayede barış masasına oturtulmaya ve barış şartlarını kabul etmeye mecbur bırakılmıştı. Yani Brest Barışı'nın imzalanmasında Almanların Rus batı cephesindeki zaferlerinin etkisi büyüktür. Batum Antlaşmaları ise, başka bir devletin ve müttefikin desteğiyle değil, tek başına elde edilen Kafkasya'daki Türk zaferlerinin bir sonucudur. Hatta Batum Muahedelerinin, Almanya'ya rağmen imzalandığını söylemek abartı olmayacaktır. Zira Batum Konferansı'nın başladığı tarihten (11 Mayıs 1918), Kafkasya konusundaki Alman-Rus antlaşmasının imza edildiği tarihe (27 Ağustos 1918) kadar geçen yaklaşık dört aylık süreç, müttefiki olmasına rağmen Almanya'nın Kafkasya'daki Türk başarılarını engellemeye çalıştığı ve sonuç itibarıyla Türkiye aleyhine Rusya ile barış antlaşması imzaladığı sıkıntılı bir dönemdir. Yani Batum Antlaşmaları, Türkiye'nin müttefiki Almanya'ya rağmen imzalanmış olan barış antlaşmaları ve önemli diplomatik zaferlerdir. Dahası Türkiye'nin "müttefiki olan Almanya", Kafkasya'daki çıkarları uğruna, bu sıralarda "müttefikine" ekonomik ve askerî manada "tazyik-i dostane" uygulamayı düşünen bir pozisyondaydı. Bu nedenle Batum Antlaşmalarının ardında, Almanya veya başka büyük bir devlet yoktu, aksine Osmanlı Devleti'nin kendi hak ve emeğiyle ulaşılan askerî bir başarı ve sonrasında bunun getirdiği diplomatik başarılar vardır. Üstelik bu zaferle Türkiye yanı başındaki Kafkasya'da önemli kazanımlar elde etmiş ve belki de en önemlisi "Ermeni Meselesi"ni tarihe gömmüş, yeni Ermenistan Cumhuriyeti'ni –kısa bir süreliğine de olsa- kendi kontrolü ve kanatları altına alabilmişti.

Batum antlaşmalarının Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Gürcistan ve Ermenistan devletleriyle ayrı ayrı imzalanan barış antlaşmalarının esas/ana muahedelerinin çoğu maddesi birbirlerine çok benzerdir, metinler dikkatlice incelendiğinde çoğunlukla "birbirinden kopya ve alıntılar" yapıldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Osmanlı Devleti bu antlaşmaları imza ettirirken, "çoğu zaman" Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'yı ve hatta zaman zaman da Gürcistan ve Ermenistan devletlerini birbirinden ayırmamıştır, ayırmak istememiştir. Mesela "Azerbaycan Muhadenet Muahedenamesi"nin dokuzuncu maddesinde; "Azerbaycan'ın uluslararası posta ve telgraf birliğine dahil olmasına kadar, Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Posta ve Telgraf işleriyle ilgili tüm muamelâttan kendisini istifade ettireceği" kayıtlıyken, bu hakkın aynen Kuzey Kafkasya'ya da verildiği, hatta Gürcistan ve Ermenistan'a da tanındığı o devletlerle yapılan antlaşmalarda da aynen görülmektedir. Yine ticaretle ilgili başka bir antlaşmada, Osmanlı Devleti'nin "ticaret hususunda Ermenistan tebaasına en ziyade mazhar-ı müsaade olan millet muamelesini tatbik ve icra eylemeyi taahhüt etmesi" de son derece manidardır. Örnekleri daha

fazla artırılabilmeyle birlikte, Halil Paşa'nın Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk ve en zor günleri olan 1918 yazında, III. Türk Ordusu depolarından Ermenilere ilk etapta 200 ton buğday nakletmesi nasıl ve hangi saiklerle izah edilebilir...! Osmanlı Devleti bu hareket tarzıyla Ermenilere; "rahat durursanız, size komşularınızdan/komşularımdan farklı davranmam, insani bir şekilde muamele yaparım" düşüncesinden başka bir gaye gütmemiştir. Evet Ermenilerin, "Ermeni Meselesi"nin doğuşundan itibaren yaptıkları ortadadır, en son 1918 yılı baharına kadar Türk Doğu vilayetlerinde yerli Türk ahaliye yönelik olarak icra ettikleri fenalıkların hatıraları daha çok tazedir". Türk idarecileri bunları unutmamaktadırlar ve en ince ayrıntısına kadar bilmektedirler. Ama Ermenilerin iddia ettiği gibi, "Ermenileri/Ermenistan'ı tamamen mahvetmek, yok etmek" gibi bir amaç da asla gütmemişlerdir. Tedbirli davranmışlar, Ermenistan'ın "Şark'ın Bulgaristan'ı" olmaması için ihtiyatlı hareket etmişlerdir, ama bir "soykırım" gayesi asla takip edilmemiştir. Enver ve Talat Paşaların sadece Mayıs-Haziran 1918 tarihli onlarca yazışmasına dahi bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin böyle bir "yok etme plânı" olmadığı rahatlıkla görülebilir. Aksi takdirde Osmanlı Devleti'nin gündeminde "muhayyel bir yok etme plânı" bulunsaydı, kendisiyle Azerbaycan Cumhuriyeti arasında bir ada devletçisi durumunda kalan ve sadece 10.000 km²'lik dar bir alana sıkıştırılmış küçücük Ermenistan Cumhuriyeti'ni yok etmek istemesinden hangi güç alıkoyabilirdi...! Buna kim engelleyebilirdi...! Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da tek hâkim olduğu 1918 bahar ve yazında, Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasını desteklemesi, buna önyak olması, bu yeni devleti ilk tanıyan devlet olduğunu ilan etmesi, dahası kendi sınırlı ordu depolarından Ermenilere yönelik buğday yardımı yapması gibi hususlar, sadece ve sadece bu yüce devletin ve onun asil idarecilerinin insani gayeleriyle izah edilebilir...

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hariciye Nezareti İstisare Odası Tasnifi (HR.HMŞ. İŞO)*.

BOA, Ali Fuad Türkgeldi'nin Mirasçılarında Satın Alınan Evrak.

Dokumenti i Materyalı Po Vneşney Zakavkazya i Gruzii, Tbilisi/Tiflis, 1919.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), *Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH)*.

Kurat, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Ankara, 1990.

Revue Des Etudes Armeniennes

Şahin, Enis, Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Ankara, 2002.

Wheeler-Bennett, John W., Brest-Litovsk: The Forgotten Peace, March 1918, London/Londra, 1963.